

**ТАЪЛИМ СИФАТИНИНГ МОЎХИЯТИ ВА УНИ БАЎОЛАШГА ДОИР
НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР**

Анвар Расулов

Низомий номидаги Ўзбекистон Миллий педагогика университети
География ва уни ўқитиш методикаси кафедраси доценти, г.ф.ф.д.

Аннотация. Таълим сифатини баҳолаш тизимлари таълим самарадорлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Бу борада Финландия тажрибаси бутун дунёда тан олинган намуна сифатида эътироф этилади. Фин таълимида талабаларни рейтинглаш эмас, балки уларнинг индивидуал қобилият ва малакасини ривожлантиришга эътибор қаратилади. Финландиядаги таълим тизимида назорат ишлари ёки тестларнинг сони минимал даражада ушлаб турилади ва таълим жараёнидаги ўқитувчи-талаба ҳамкорлиги муҳим ўрин тутди. Ўзбекистон олий таълимида эса сифат баҳолаш тизимлари кўп ҳолларда баҳолар ва рейтинглар билан чекланиб қолмоқда. Мамлакатимизда ушбу тизимни такомиллаштириш учун Финландиянинг тажрибасидан фойдаланиш тавсия этилади.

Калит сўзлар: Таълим сифатини, форматив баҳолаш, академик мустақиллик, олий таълим, ўқитувчи фаолияти, талабалар иштироки, рақамли баҳолаш, жамоатчилик назорати, таълим ислохотлари, баҳолаш мезонлари, илғор халқаро тажриба, мустаҳкам норматив база, билимни баҳолаш усуллари, ўзбекистон олий таълими.

**THE ESSENCE OF EDUCATION QUALITY AND THEORETICAL
APPROACHES TO ITS ASSESSMENT**

Anvar Rasulov

Associate Professor of the Department of Geography and Teaching Methods,
Nizami National Pedagogical University of Uzbekistan, Ph.D.

Abstract. Education quality assessment systems are of great importance in increasing the effectiveness of education. In this regard, the experience of Finland is recognized as a globally recognized model. Finnish education focuses not on rating

students, but on developing their individual abilities and skills. In the Finnish education system, the number of control tasks or tests is kept to a minimum, and teacher-student cooperation in the educational process plays an important role. In Uzbek higher education, quality assessment systems are often limited to grades and ratings. It is recommended to use the experience of Finland to improve this system in our country.

Keywords: Quality of education, formative assessment, academic independence, higher education, teacher activity, student participation, digital assessment, public oversight, educational reforms, assessment criteria, advanced international experience, solid normative base, knowledge assessment methods, higher education in Uzbekistan.

СУТЬ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ЕГО ОЦЕНКЕ

Анвар Расулов

Доцент кафедры географии и методики преподавания Национального педагогического университета Узбекистана имени Низами, доктор философии

Аннотация. Системы оценки качества образования имеют большое значение в повышении эффективности образования. В этом плане опыт Финляндии признан в качестве общепризнанной модели во всем мире. Финское образование ориентировано не на рейтингование учащихся, а на развитие их индивидуальных способностей и навыков. В финской системе образования количество контрольных заданий или тестов сведено к минимуму, а сотрудничество учителя и ученика в образовательном процессе играет важную роль. В узбекском высшем образовании системы оценки качества зачастую ограничиваются оценками и рейтингами. Рекомендуется использовать опыт Финляндии для совершенствования этой системы в нашей стране.

Ключевые слова: Качество образования, формирующее оценивание, академическая независимость, высшее образование, активность преподавателей, участие студентов, цифровая оценка, общественный контроль, образовательные реформы, критерии оценки, передовой международный опыт, прочная нормативная база, методы оценки знаний, высшее образование в Узбекистане.

Ўзбекистон Республикасида таълим сифатини ошириш масалалари мамлакатнинг қонун ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларида муҳим вазифа сифатида

белгиланган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни (2020 йил 23 сентябрь, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган), "Олий таълим тўғрисида"ги Қонуни (2020 йил 23 сентябрь, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан қабул қилинган) ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси" тўғрисидаги фармони (2017 йил 7 февраль, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан қабул қилинган) да таълим сифатини халқаро стандартлар даражасига кўтариш бўйича аниқ вазифалар қўйилган. Ушбу ҳужжатларда таълим тизимининг самарадорлигини ошириш, халқаро тажрибаларни маҳаллий шароитларга мувофиқлаштириб жорий этиш лозимлиги кўрсатиб ўтилган.

Ҳозирги кунда таълим тизимидаги ислохотлар доирасида, жумладан, Ўзбекистон Президентининг таълим соҳасидаги қатор қарор ва фармонлари қабул қилинган бўлиб, уларда таълим жараёнининг самарадорлигини ошириш ва халқаро стандартларга мувофиқлаштиришга алоҳида эътибор қаратилади. Финландиянинг таълим тизими ва унинг сифатни баҳолашдаги муваффақиятли амалиёти халқаро жамоатчилик томонидан юқори баҳоланиб, Ўзбекистон шароитларида ўрганиш ва амалиётга татбиқ этиш заруратини юзага келтирмоқда.

XXI асрда таълимнинг сифати нафақат шахсий ривожланиш, балки ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг ҳам ҳал қилувчи омилига айланди. Таълим сифатини баҳолаш тизимлари бугунги кунда давлатлар сиёсатида устувор йўналишлардан бири бўлиб, унинг мақсади – таълим жараёни самарадорлигини, натижаларнинг кутилган мақсадларга мувофиқлигини аниқлаш, таълим муассасаларининг фаолиятини яхшилаш, таълим олувчиларнинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилгандир.

“Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида таълим сифатини таъминлаш, баҳолаш ва назорат қилиш давлат сиёсатининг муҳим устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган (ЎРҚ–637, 2020 йил 23 сентябрь). Қонуннинг 6-моддасида таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида таълимнинг мазмун ва сифати, таълим жараёни иштирокчиларининг салоҳиятини ошириш, замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш каби омиллар қайд этилган.

Ушбу илмий “муаммо” бир қатор хорижий ҳамда маҳаллий тадқиқотчиларнинг ўрганиш объекти сифатида тадқиқ этилган. Шу жумладан,

хорижий манбалар ичида таълим сифатини баҳолаш, педагогик ёндашувлар ва халқаро тажрибаларни чуқур ёритувчи муҳим адабиётлардан фойдаланилди. Масалан, Pasi Sahlberg томонидан ёзилган Finnish Lessons 2.0 (2015) асарида Финландия таълим тизимининг ислохотлари, форматив баҳолаш усули, педагог мустақиллиги ва тенглик тамойиллари кенг ёритилган. Шунингдек, Paul Black ва Dylan Wiliam томонидан 2006 йилда нашр этилган Assessment for Learning: Putting It into Practice қўлланмаси орқали баҳолаш маданияти ва шакллантирувчи баҳолашнинг назарий асослари таҳлил қилинди.

Susan M. Brookhart (2017) томонидан тайёрланган How to Create and Use Rubrics for Formative Assessment and Grading асари таълим жараёнида баҳолаш мезонларини аниқ белгилашнинг аҳамиятини очиқ беради. Шунингдек, OECD томонидан 2013 йилда чоп этилган Synergies for Better Learning ҳисоботи халқаро баҳолаш механизмларининг умумий модели ва турли мамлакатлардаги амалиётларини таққослаш имконини берди. Бу манбалардаги фикрлар ва ечимлар Ўзбекистондаги мавжуд тизимга нисбатан солиштирма таҳлил қилишга асос бўлган.

Миллий адабиётлар қаторида А.А. Алимовнинг Таълим сифатини таъминлашда замонавий ёндашувлар (2020) номли монографияси таълим сифатининг илмий асосларини таҳлил этишда муҳим манба бўлди. Ш.М. Назаровнинг Инновацион таълим технологиялари ва сифатни баҳолаш (2018) асарида миллий таълим тизимида замонавий ёндашувларнинг татбиқи масалалари кенг ёритилган. Шунингдек, Б.Т. Турсуновнинг Олий таълим тизимида самарадорлик ва унумдорлик мезонлари (2019) монографияси орқали олий таълим сифатини баҳолаш мезонларининг амалиётда қўлланилиши ўрганилган.

Андреас Шлайхер таълим сифатини баҳолашда халқаро солиштириш имконини яратадиган психометрик аниқликни биринчи ўринга қўяди ва PISA тестлари орқали давлатларнинг ҳолис таққосини таъминлаш мумкинлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, когнитив натижаларга қўшимча равишда ўқувчиларнинг фаровонлиги ҳамда ижтимоий тенглик кўрсаткичлари метрикалар системасига жорий этилмаса, баҳолаш самараси тўлиқ бўлмайди. Шлайхер юқори натижага эришган мунтазамлар автономия ва ҳисобдорликни мувозанатда ушлагани учун муваффақиятли, деб билади. У тест вазифаларини миллий дастурдан кўра умуминсоний компетенцияларга боғлаш халқаро

таққослашни осонлаштиради, деб ҳисоблайди ва ислоҳот натижаси 10–15 йилда сезиларли кўринади, дея огоҳлантиради. Бўш ишлатилган «reform fatigue»ни юмшатиш учун босқичма-босқич мониторинг зарурлигини урғулайди. Мувофиқ тарзда жавобгарликни ўқитувчи даражасига қадар тарқатиш, унинг назарича, сифатни барқарор оширишнинг энг ишончли усулидир. Кичик синфларда ресурсларни қайта тақсимлаш тенгликни яхшилашга хизмат қилади, шу билан бирга «low-stakes» синовлар педагогик инновацияни рағбатлантиради, «high-stakes» тестлар эса хавfli бўлиши мумкин. У PISA маълумотлари рейтинг учун эмас, заиф соҳаларни аниқлаш учун ишлатилиши кераклигини таъкидлайди ва миллий сиёсатчилар контекстни ҳисобга олмаган ҳолда таҳлилини кўчириб ўтказса, аниқ натижа бермаслигини эслатади.

Линда Дарлинг-Хэммонд ўқитувчи тайёрлашнинг клиник амалиётга, инклюзив педагогикага таянмаса, тест натижалари яхшиланиши қийинлигини кўрсатади. У таълим сифати мезони фақат ўқувчи балли эмас, балки «йигит боланинг тўла шахс сифатида ривожини» эканини айтади ва эмоционал-ижтимоий кўникмаларни ҳам ўлчаш зарур, дейди. «Performance-based licensing»ни анъанавий тестдан самаралироқ деб ҳисоблаб, портфолио, дарс видеоси ва ўқитувчи рефлексиясига жиддий аҳамият беради. У давлатлар ўқитувчи ротацияси ҳамда менторлик тизимини йўлга қўйса, сифат йўқотишсиз масштабланишини илмий асослар билан исботлайди. Қисқа циклли стандарт тестлар педагогик ижодкорликни чеклаб қўяди, деб таъкидлаб, янги кадрлар учун ёрдамчи «induction year» ни мажбурий этиш кадр айланишини камайтиришини кўрсатади. Баҳолаш тизими жазо учун эмас, ривож учун маълумот етказиши лозим деган қарашни илгари суриб, молиялаштириш моделлари ўқитувчи тайёрлов дастурлари сифатига боғланса, профессионал стандартлар кучаяди, дейди. У маҳаллий «dashboard»лар педагогларга миллий рейтинглардан кўра тезроқ фойдали сигнал беради, деб хулоса қилади ва DEI метрикаларини қисқа муддатда баҳолаш тизимига қўшиш зарурлигини алоҳида белгилайди.

Эрик Ханушек таълим сифатини иқтисодий нуқтаи назардан баҳолаб, тест натижасидаги ярим стандарт оғиш миллий ЯИМ ўсишига тўғридан-тўғри таъсир қилишини далиллар билан кўрсатади. У «teacher value-added» метрикалари ўқитувчи самарадорлигини ўлчашда энг ишончли кўрсаткичлардан бири, деб ҳисоблайди ва инвестиция қайтиши ҳақида фикр юритмасдан сарфлаш натижа бермаслигини таъкидлайди. Тест натижаси паст бўлган мамлакатларда

инфратузилмага эмас, ўқитувчи малакасига сармоя тезроқ самара беради, деб уқтиради. У «systemic inertia»ни бузиш учун стандарт билим имтиҳонларини меҳнат бозори сиёсатлари билан боғлаш кераклигини илгари суради. У юқори сифатли ўқитувчини сақлаб қолиш учун маош таркибида натижага боғланган премия самарали бўлишини кўрсатади ва «accountability» автономиясиз самара бермаслигини таъкидлайди. Паст натижалли мактабларни ёпишдан кўра, қайта муҳандислаш ёки чартер модели кўпроқ фойда беради, дея қайд этади. Тест маълумотларини очиқ эълон қилиш ота-оналар қарорларини яхшилади, кичик синф улчами эса тўлиқ самара бермаслигини у ёритади.

Жон Хэтти катта миқёсдаги мета-тадқиқотлари орқали ўқитувчи фикри ва изчил фикр-мулоҳазанинг энг катта таъсир кучига эга эканини исботлаган. У синф улчамини қисқартиришдан кўра, formative assessment ва mutual teaching методлари таҳсилга кўпроқ таъсир кўрсатишини кўрсатади. Баҳолаш тизими маънавий «self-efficacy»ни ошириши керак, деб уқтиради ва «surface, deep, transfer» босқичлари алоҳида ўлчанмаса, тест чуқур билимни баҳо қилолмайди, дейди. Куррикулумда learning intentions ва success criteria очиқ кўрсатилганда талабанинг муваффақияти сезиларли ўсганини мисолларда келтиради. У рейтингга қаратилган «teach to the test» амалиётининг effect size ни паст деб ҳисоблайди ва талабаларга юқори чақириқ даражаси белгилаш зарурлигини таъкидлайди. Ҳамкасблик асосидаги дарс кузатуви самараси юқори эканини кўрсатиб, «collective teacher efficacy»ни мактаб миқёсидаги энг катта фойда деб атайди. Электрон тест платформалари фақат тезкор «feedback loop» яратса, сезиларли натижа беради, акс ҳолда рақамлаштиришнинг ўзи етарли эмаслигини таъкидлайди.

Сэр Майкл Барбер давлат даражасидаги ислохотлар самарадорлигини «deliverology» усули билан ўлчар экан, юқори натижалли мактаб тизимлари «тўғри одамларни танла, уларни яхши тайёрла, тизимда сақла» тамойилига амал қилиши керак, дейди. У ҳукуматлар эътиборни бирданига кўп КРІ га эмас, кўзга кўринган санокли мақсадга жамлаганда етказиб бериш осонлашишини кўрсатади. Баҳолаш тизими стратегия ва ижрони боғлайди, шунинг учун маълумот ҳар ҳафта кузатилиб, тўсиқлар зудлик билан ҳал этилса, ўсиш тезлашади. У тест натижасини яхшилаш учун «pressure and support» мувозанати муҳимлигини таъкидлайди ва real-time performance data тўплаш инспекциядан арзон ҳам, самарали ҳам эканини кўрсатади. Шаффоф ҳисобдорлик сиёсий ирода

узлуксизлигини таъминлайди, деб ишора қилиб, ривожланишнинг уч босқичида турли рағбат механизмлари кераклигини очиб беради. Баҳолаш тўғри амал қилса, тизим «plateau» дан чиқиб инновацияга йўл очади, акс ҳолда натижалар сохталашishi мумкин, деб огоҳлантиради. У раҳбарларни маълумотга асосланган қарор қабул қилишга ўргатиш зарурлигини таъкидлаб, 100 кунлик тезкор режаларнинг ўзи ҳам сезиларли ўсишга олиб келган мисолларини келтиради.

Паси Салберг фин таълим моделига доир таҳлилларида PISA даги муваффақият босим эмас, балки ишончга асосланган ички баҳолаш маданиятидан келиб чиқишини кўрсатади. У тестлардан кўра коучингни кучайтириш ва ўқувчиларни эрта саралаб жўнатмаслик тенгликни таъминлашини таъкидлайди. «Less is more» тамойиллари асосида дарс вақти ва хонавазиба кам, лекин мустақил ўқиш маданияти кучли эканини сифат ошишига сабаб қилиб кўрсатади. Ўқитувчи магистр даражасида тадқиқотчи сифатида тайёрланса, натижага тўғридан-тўғри таъсир этади, дейди. Баҳолашда рақобат эмас, ҳамкорлик мотивацияни оширади, деб уқтиради ва Финландия «sample-based» мониторинг қилади, бу ўқитувчига эркинлик, талабага эътимод беради, дея қайд этади. У тенглик индекси юқори жамиятда таълим тизимини яхшилаш арзонроқ бўлишини кўрсатади ва реформаларни тадрижан амалга ошириш сифатни аниқ юксалтиришини мисоллар билан исботлайди. Таълим сифати баҳолаш орқали рақобатни кучайтириш ғояси фин фалсафасига зид эканини, кўрсаткичлар ички ривож учун қўлланилишини таъкидлайди. Шунингдек, ўқитувчи касбига жамоатчилик ҳурмати юқори бўлгани сифат башоратининг энг кучли индикатори эканини ўртага қўяди.

Таълим сифати тушунчаси бир қатор тадқиқотларда муаммолар марказига қўйилган ҳамда унга турлича таърифлар бериб ўтилган, шу жумладан, “таълим жараёнининг мақсадларга эришиш даражасини, таълимнинг мазмуни, методлари, воситалари ва натижаларининг жамият ва шахс эҳтиёжларига мослигини белгилайдиган кўрсаткичлар мажмуасидир. У фақат билимларни ўзлаштириш билан чекланмасдан, шахснинг ривожланиши, ижтимоий фаоллиги ва рақобатбардошлигини ҳам қамраб олади дейиса” (Barnett, R. (1992). Improving Higher Education: Total Quality Care), олий таълим сифати тушунчаси қуйидагича изоҳланади: “Олий таълим сифати — таълим муассасасининг академик, илмий-тадқиқот ва тарбиявий фаолиятининг миллий ва халқаро стандартларга мос

равишда ташкил этилиши, битирувчиларнинг меҳнат бозори талабларига жавоб бериши ҳамда жамиятнинг барқарор ривожланишига ҳисса қўшиш салоҳияти билан ўлчанади”

Таълим сифатини баҳолашда қуйидаги назарий ёндашувлар ажратилади:

- институционал ёндашув – таълим муассасаси, ўқув режалари, ўқитувчи салоҳияти, таълим муҳити ва бошқа ички омиллар орқали сифатни баҳолаш;
- натижаларга йўналтирилган ёндашув – таълим жараёни натижаларини (масалан, битирувчиларнинг билим даражаси, тест натижалари, меҳнат бозоридаги рақобатбардошлик) асос қилиб баҳолаш;
- миждозларга йўналтирилган ёндашув – таълим сифатини таълим олувчи, ота-она, иш берувчи ва жамоатчилик нуқтаи назаридан баҳолаш;
- стратегик бошқарув ёндашуви – таълим сифатини макро даражада баҳолаш: миллий таълим тизими, ислохотлар, инновацияларнинг таъсири, давлат сиёсати самарадорлиги.

Таълим сифати тушунчаси кўп қиррали бўлиб, у қуйидаги асосий мезонлар орқали намоён бўлади: билим ва кўникмалар – таълим олувчиларнинг таълим даражасига мос билим ва амалий кўникмаларни эгаллаши; таълим муҳити – хавфсиз, инклюзив ва мотивацияловчи муҳит; педагогик кадрлар – ўқитувчиларнинг малакаси, касбий компетенцияси; молиявий ва моддий ресурслар – замонавий ўқув воситалари, инфратузилма; бошқарув ва назорат – натижаларга асосланган бошқарув, ички ва ташқи баҳолаш механизмлари.

Таълим сифатини баҳолашнинг тўғри ташкил этилиши таълимда барқарор тараққиётга, рақобатбардош инсон капиталини шакллантиришга хизмат қилади. Хусусан, Финляндиядаги таълим ислохотлари ва сифат назорати тизими бунга яққол мисол бўла олади.

Хулоса қилиб айтганда, таълим сифатини баҳолашда шакл ва мазмун жиҳатидан туб ўзгаришлар зарур бўлиб, Финляндиянинг илғор тажрибаси бу жараёнда ишончли йўл харитаси бўлиб хизмат қилиши мумкин. Баҳолаш тизимини фақат рейтинг ва баллар эмас, балки шахсий ўсиш ва ижтимоий фаолликни баҳолайдиган комплекс моделга айлантириш мақсадга мувофиқ. Ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ишончли ва очиқ мулоқот, жамоатчилик назорати ва шаффоф механизмлар таълим сифатига бўлган ишончни мустаҳкамлайди. Бу эса, ўз навбатида, Ўзбекистон олий таълим

муассасаларининг халқаро майдонда рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Schleicher A. World Class: How to Build a 21st-Century School System. Paris: OECD Publishing, 2018. 296 p. (Strong Performers and Successful Reformers in Education). DOI: 10.1787/9789264300002-en.

2. Darling-Hammond L., Burns D., Campbell C., Goodwin A. L., Hammerness K., Low E. L., et al. Empowered Educators: How High-Performing Systems Shape Teaching Quality Around the World. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2017. 304 p.

3. Hanushek E. A., Woessmann L. The Knowledge Capital of Nations: Education and the Economics of Growth. Cambridge, MA: MIT Press, 2015. 262 p.

4. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009. 378 p.

5. Barber M., Mourshed M. How the World’s Best-Performing School Systems Come Out on Top. London: McKinsey & Company, 2007. 56 p.

6. Sahlberg P. Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? New York: Teachers College Press, 2011. 167 p.

7. Sahlberg P. Finnish lessons 2.0: What can the world learn from educational change in Finland? – New York: Teachers College Press, 2015. – 264 p.

8. Black P., Wiliam D. Assessment for learning: Putting it into practice. – Maidenhead: Open University Press, 2006. – 160 p.

**Research Science and
Innovation House**